

TARTIŖMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ

Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından

NAMAZ ve CAMİ

– Tartışmalı İlmî Toplantı –

18 – 19 Ekim 2008

Üsküdar Belediyesi
Altunizade Kültür Merkezi

İstanbul 2009

I

KUR'ÂN-I KERİM'DE 'SALÂTIN (صلاة) KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Doç. Dr. Murat SÜLÜN*

GİRİŞ

Kur'bn sistematik bir kitap olmadığı için, Kur'bn konularını araştırırken, konuların mekkî-medenî çeşitli sûrelere dağıtılmış vaziyette bulunduğunu unutmamak gerekir. İlk bakışta eksiklik olarak görülen bu özellik, Kur'ân'ın vahye dayandığının ve ona insan eli değmediğinin en büyük kanıtlarından biridir. –

(i) Kavramsal alan çalışması yaparken, kavramımızı ilgilendiren lâfzın/kelimenin 'Arapça asıllı' olup olmadığını iyice tespit etmek gerekmektedir. 'Asl'ı Arapça olmayan bir kelimeye Arapça 'kok'lerden anlam/lar yakıştırmak gerçeği yansıtmayacaktır.

(ii) Kur'ân eksenli araştırma ve tezlerde dikkat edilmesi gereken ilkelere biri de ele alınan kavramın temelde iki veqhesi olduğudur: İlk veqhe; kavramın, kendisiyle aynl kokten gelen kelimeler (türevleri/müştakları) tahlil edilerek aydınlatılması; ikinci veqhe ise, aynl kokten gelmemekle birlikte "soz konusu olgu ile aynl anlama gelen farklı koklerden gelen lâfızlar" incelenerek aydınlatılmasıdır. Ayrıca, ilgili kavramın aynl kavramsal çerçevedeki diğer kavramlarla alâkası (hangi kelimelerle eg veya zıt anlamlı kullanıldığı) da irdelenmelidir. Boylece, kelimenin anlam sahasındaki kelimeler tespit edilebileceği gibi, karşıt sahaya dbhil kelime grubu da belirlenebilecek ve "el-

* M. U. İlahiyat Fakültesi, muratsulunCn@hotmail.com

Eşyâu tu'rafu bi-azdâdihâ" fahvâsınca kavram daha net anlaşılacak; Kur'ân metninde o kavrama hangi anlamın yüklenmiş olduğu ortaya çıkacaktır.

Dolayısıyla, sadece *صلاة* ve türevleri incelenmekle Kur'ân'da "salât"ın kavramsal çerçevesi ortaya konulmuş olmayacak; "salât"ın, *lâfız, kavram ve terim* olarak ayrı ayrı ele alınması gerekecektir.

Namazın kavramsal çerçevesini verdikten sonra, terim anlamı bağlamında Fıkıh, Tasavvuf ve Kelâm'ın namaza yaklaşımını da ekleyerek okuyucunun zihninde daha net bir namaz mefhumu oluşturmaya çalışacağız.

I. SALÂT LÂFZI

A. SALÂTIN KÖK ANLAMI

Arap dili âlimleri, "salât" lâfzı için farklı anlamlara gelen birtakım Arapça kökler ön görmüşlerdir:

Râgıb el-İsfahanî (ö. 502/1108) der ki: **Dilcilerin birçoğuna** göre salât; dua, bereket/kutsallık atfetme (tebrik) ve şanını yüceltme (temcîd) anlamındadır. *صَلَّيْتُ عَلَيْهِ* demek, "Onun için dua ettim ve onu arındırdım" demektir. Nitekim Allah ve Rasûlü için kullanılan *salevâtu'llâh* ve *salevâtü'r-rasûl* tabirleri, 'hakikat'te; Allah ve Rasûlünün ilgili âyetlerde geçen kişileri arındırmaları; tezkiye etmeleri demektir. Salât; aslı dua olan malum/özel ibadetin adıdır. Namaza –dua anlamında- salât denmiş olması; bir bütünün, ihtiva ettiği cüzlerden biri ile adlandırılması kabîlindedir. **Bazı dilcilere** göre ise, salât; *sılâ'* (صلاء) kökünden gelmektedir. Buna göre, *صَلَّى الرَّجُلُ* cümlesi, "Kişi bu ibadeti sayesinde kendisini Allah'ın cayır cayır yanan ateşinden (sılâ) kurtardı" demektir. Bu durumda, *صَلَّى*'nin anlam çatısı; "hastalıktan kurtulmak" anlamına gelen *مَرَضَ* gibi olmaktadır¹.

Zemahşerî'ye (ö. 538/1143) göre, *sallâ* (صلى) fiilinin 'gerçek' anlamı, iki 'salv'i oynatmak, hareket ettirmektir. –*Salv*, uyluk kemiği demektir.– Çünkü namaz kılan kişi, rükû ve secde ettiği sırada uyluk kemiklerini hareket ettirmektedir. Yahudilerin, arkadaşlarını saygıyla selâmlarken yaptıkları reverans da bu anlamdadır; o sırada başlarını eğmekte ve uyluk kemikler üzerinde reverans yapmaktadırlar. Dua eden kişiye 'musallî (namaz kılan)

¹ Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, "salâ" md., s. 285, Beyrut, ts. (nşr. M. Seyyid Kîlânî).

denmesi, namaz kılanların rükû ve secde esnasında sahip oldukları huşû' ile dua edenlerin huşû'ları arasındaki benzerlikten dolayıdır².

Kurtubî (ö. 671/1272) de İsfahanî'nin naklettiği ilk/genel görüşe sahip olmakla birlikte, 3 görüş daha nakleder. –"Bir topluluk"tan naklen– ikinci sırada verdiği şu görüş ilgi çekicidir: Saliit; s-l-v- (صلو) kokunden gelmektedir. Salev, belin ortasında bulunan bir damar olup kuyruk sokumunda çatallanır/ikiye ayrılır ve onu iğine alıp korur. Bir at başka bir at tarafından geçildiği zaman (geride kalan at için) kullanılan "musallî" kelimesi de bundan alınmıştır; çünkü varış çizgisine geldiğinde, başı, ondekinin iki kalçası hizasında bulunmaktadır. İşte, salât; "salev"den türemiştir; ya imanin peşinden ikinci sırada geldiği için ya da rükû esnasında kiginin, uyluk kemikleri eğildiği için.³

Şüphesiz bu parlak tahliller, kelimenin kökünün Arapça olduğu kabulü ile yapılmıştır. Oysa kelimenin Arapça menşe'li olmadığı yönünde ciddi iddialar⁴ bulunmaktadır. Bu konuda bir araştırma yapan Esra Gozeler'e göre de "salât"ın koku Sami dillerine uzanmaktadır:

Saliit; Akkadça'da sullû kelimesi ile karşılanmaktadır; sullû genel olarak dua ve dua etmek anlamına gelmektedir. Akkadçada, dua ve dua etme anlamında kullanılan bir başka kelime de 'karâbu'dur. Bu kelime mağfiret anlamına da gelmektedir. Habegie'de, yine dua etme anlamına gelen 'sallaya' kelimesi 'salât'ı kargılamaktadır. Dua ise 'salot'tur. Ayrıca sormak, rica etmek anlamına gelen sa'ala, se'la kelimesi de dua etmek anlamında kullanılır. Süryanca'da 'salât', ܣܠܝܬ (sali)'dir; bu kelimenin kök anlamı; katlanmak, eğmek, germek ve bukmektir. Dua etmek, bu kökün anlamlarından biridir. ܣܠܘܬܐ (salut) ise duadır. Tevrat'ın Süryanca çevirisi olan Pegitta'da dua karşılığında bu kök ve türevleri kullanılmaktadır. İbranca'da 'saliit', פלל

² Zemahgeri, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, Kahire ts., (ngr. M. Mürsî Âmir), Bakara 2/3 hk.

³ Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*, s. 168-169, ngr. Hişâm Semir el-Buhârî, Beyrut 1995, [Üçüncü sırada ܣܠܝܬ sıygasıyla naklettiği görüğe göre, salât; ayrılmamak, sarılmak (liizilm) anlamındaki s-l-y kökünden, yine ܣܠܝܬ sıygasıyla naklettiği dördüncü görüğe göre, salât, silâ' (صلاة) kökiinden; ܣܠܝܬ ܥܘܪܐ ܒܝܬܐ: "Taze dalı ategte tavlayarak diizelttim" ciimlesinden gelmekte olup doğrultmak, yumugatmak anlamlarındadır. Çünkü namaz kılan kişi; kendisini doğrultmakta, kalbini yumugatmakta ve huşûunu / alçakgönüllülüğünü artırmaktadır. -Silâ' ateş yalımı demektir.- (Râgıb'dan naklettiğimiz ikinci görüşün farklı bir versiyonu)]

⁴ Bkz. Wensinck, A.J., "salât", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1988, X, 112; Arthur Jeffery, *The foreign vocabulary of the Koran*, s. 198-199, Kahire 1957 (Gaekwad's Oriental Series).

(palel)'dir. Bu kök; hakemlik etmek, yargıda bulunmak, hükmetmek, aracılık etmek, şefaath etmek anlamlarına gelir.

Bu kullanımlara bakıldığında, Peşitta'daki kullanımın 'salât'ın Kur'ân'daki yazılışına (صلوة) yakın olduğu görülmektedir. Kur'ân'da kelimenin en yaygın kullanımı olan "ikâmetü's-salât" ibaresine gelince, bu, İbranca ya'mod, Süryanca ise kam fiili ile karşılanmaktadır ki buna bakılarak Süryanca dil malzemesinin Kur'ân'da devam ettirilmiş olduğu söylenebilir.

Eski Ahid'de פלל 'palel' kavramı sadece dua etmek anlamında kullanılmış; Peşitta'da ise kavram שלט 'salut' olarak çevrilmiştir⁵ ki bundan, 'salât'ın lafzî olarak Süryanca kullanımına yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Salât, Aramca'da ise צלל (tsala)'dır. Dua etmek anlamında olan bu kelimenin orijinal anlamı secde etmektir. Bu kök İbranca Eski Ahid'de 2 kez geçmektedir. Bu kitaplar da Aramca yazılmış olan Daniel ve Ezra'dır⁶.

Burada değinilmesi gereken bir başka nokta da 'salât'ın Kur'ân'daki imlâsıdır. Resmü'l-Kur'ân kaynaklarında; Mushaf yazarlarının, 'lâm'dan sonra 'elif'in yazıda (resm) düşürülmesi konusunda icmâ etmiş olduklarını belirtir. Ancak kelimenin Süryanca'da vav ile yazıldığı göz önünde bulundurulursa, bu imlâda Kur'ân Arapçasının Süryanca dil malzemesini sürdürmüş olduğu söylenebilecektir⁷.

Demek ki salât kelimesi; ibadet/ritüel çerçevesi içine sokulabilecek "dua etme, yalvarıp yakarma, namaz-niyaz ve ayin" gibi anlamlara gelmekle birlikte, Kur'ân orijinali değildir. Aslında sadece salât değil, İslâm'ın melek, cehennem gibi en temel kavramları da eski din dillerinden ödünç alınmıştır⁸. Önemli olan, dolaşımdaki mevcut kelimeye ne mânâ yüklendiğidir; kelimelerin orijinal "İslâm icadı" olması gerekmez.

⁵ "Ve vaki oldu ki Süleyman Rabbe bütün dua (להתפלל - lihitpalel) (שלט - salut) ve yalvarışı bitirince, Rabbin mezbahının önünden, elleri göğze açık olarak dizleri üzerine çökmüş olduğu yerden kalktı."

⁶ "Ta ki, göklerin Allah'ına hoş kokulu kurbanlar arz etsinler ve kralın ve oğullarının sağlığına dua etsinler (מצלין - mitsalayin)." (Ezra 6:10)

"O zaman bu adamlar bir araya üşüştüler ve Daniel'i Allah'ın önünde, dua etmekte (מצלא - matsale) ve yalvarmakta buldular." (Daniel 6:11)

⁷ Ezra Gözeler, *Sami dinî geleneğinde salât, savm ve zekât kavramlarının semantik incelemesi*, [basılmamış YL tezi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, 2005, danışmanı: M. Paçacı)], s. 55, 66, 71.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Arthur Jeffery, *The foreign vocabulary of the Koran*, Kahire 1957.

B. "SALÂT"IN KULLANILIŞI

1. Fiil olarak salât

Kur'ân'da *salât*, -yardımcı bir fiil olmadan kullanıldığı takdirde- sülâsî (3 harfli) olarak değil, tef'îl bâbindan; *sallâ*⁹-*yusallî*¹⁰ (*yusallûne*¹¹) - *salât*^{en12} şeklinde kullanılmıştır. Emir kipi "*sallû*"dur¹³.

2. İsim olarak salât ve bu kökten gelen diğer kelimeler

*Salevât*¹⁴, *musallâ*¹⁵, *musallî*^{en16}.

3. Salât kelimesinin kullanıldığı edatlar

Salât kökünden kelimeler Kur'ân'da -genelde- yardımcı edat olmaksızın kullanılır; sadece 1 yerde, *salât*'ın nerede yapıldığını göstermek üzere fi harf-i cerri ile birlikte (*yusallî fi'l-mihrâb*¹⁷), 3 yerde de, kime *salât* edildiğini göstermek üzere 'alâ harf-i cerri ile birlikte kullanılmıştır (*yusallî 'aleyküm*¹⁸, *yusallûne 'ale'n-Nebiyy*¹⁹, *sallû 'aleyh*²⁰).

4. Salâtın izafe edildiği varlıklar

Kur'ân'da; insanların yanı sıra, yüce Allah'a²¹, meleklerle²², Hz. Peygamber'e²³, Hz. Şuayb'a²⁴, mü'minlere²⁵, Müşriklere²⁶; hâsılı, -sıra sıra dizilen kuş-

⁹ Kıyamet 75/31, A'lâ 87/15; 'Alâk 96/10.

¹⁰ Al-i İmran 3/39 (وهو قائم يُصلي في المخراب); Ahzap 33/43 (هو الذي يُصلي عليكم وملائكته)

¹¹ Nisa 4/102 [Tamamen istilahî; (namaz kılma) anlamda]; Ahzap 33/56 (إن الله وملائكته (يصلون على النبي).

¹² *Sallâ*'nın masdarının, *tasliye*^{en} şeklinde gelmesi beklenmekle birlikte, *salât*^{en} şeklinde kullanıldığı özellikle belirtilmiştir (Bkz. Cevherî, "salâ" md., *Tâcü'l-lûğa ve sihâhu'l-'arabiyye*, nşr. Abdülğafûr Attâr, Riyad 1982, VI, 2402.

¹³ Ahzap 33/56.

¹⁴ Allah'ın rahmet ve mağfireti: Bakara 2/157; namazlar; Bakara 2/238; Mü'minûn 23/9; Peygamber duası: Tevbe 9/99; havra: Hac 22/40.

¹⁵ Namazgâh: Bakara 2/125.

¹⁶ "Salât"ı icra edenler: Ma'âric 70/22; Müddessir 74/43; Mâ'ûn 107/4.

¹⁷ Al-i İmran 3/39.

¹⁸ Ahzap 33/43.

¹⁹ Ahzap 33/56.

²⁰ Ahzap 33/56.

²¹ Bakara 2/157 (أولئك عليهم صلوات من ربهم),

²² Ahzap 33/56.

lar özellikle belirtilerek- göklerde ve yerde kim/ne varsa, hepsine²⁷ *salât* isnat edildiği görülmektedir. Yüce Allah'a isnat edildiğinde "mübarek kılma, af ve bağışlama" anlamına gelen *salât*; melâike-i kirâma ve Hz. Peygamber'e isnat edildiğinde "başkası nâmına hayır dua etmek"; mü'minlere isnat edildiğinde, "kendi nâmına dua etmek", varlığa isnat edildiğinde ise "var oluşunun gereğini yerine getirmek" anlamına gelmektedir.

Son şıkta "salât", "tesbîh" ile birlikte kullanılmıştır; dolayısıyla, ilgili âyetteki "Her varlık kendi salât ve tesbîhini bilir"²⁸ ifadesi varlık âlemindeki-lerin (أشياء) "bizim duyumsamadığımız bir şekilde Allah'ı tesbîh etmeleri"²⁹ olgusunu çağrıştırmaktadır ki bu olgu Kur'ân kavramlarından "secde" ve "teshîr" ile de anlam yakınlığına sahiptir. Yani;

"Varlık âlemindekiler Allah'a *ibadet* etsin diye var edilmiştir."

"Varlık âlemindekiler Allah tarafından *teshîr* edilmiştir."

"Varlık âlemindekiler Allah'ı *tesbîh* etmektedir."

"Varlık âlemindekiler Allah'a *salât* etmektedir."

"Varlık âlemindekiler Allah'a *teslimiyet* göstermektedir."

"Varlık âlemindekiler Allah'a *secde* etmektedir."

İnsanoğlu hariç. Çünkü o, müsahhar (mecbûr) değil, muhtâr (özgür) yaratılmış olduğu için, kendi iradesi ile hareket etmek durumundadır. Nitekim varlık âlemindekilerin yüce Allah'a secde ettiği anlatılırken; "insanların tamamı" değil, "birçok insan" buyrulmuştur: "*Bilmiyor musun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi; Güneş, Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insan Allah'a secde etmekte?! Birçokları hakkında da azap kesinleşmiş.. Bu iki grup (mü'minler ve diğerleri³⁰), Rableri hakkında çekişen iki hasımdır.*"

²³ Tevbe 9/99 (وَصَلُّوا تِلْكَ السُّبُحَاتِ الرَّسُولِ), 103 (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ); İsra 17/110 (وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا (يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْزُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ)).

²⁴ A'râf 7/87 (يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْزُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ)).

²⁵ Mü'minûn 23/2; Ma'âric 70/23, 34; En'âm 7/92.

²⁶ Enfal 8/35; Mâ'ûn 107/5.

²⁷ Nur 24/41 (كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ)

²⁸ Nur 24/41.

²⁹ İsra 17/44 (وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ)

³⁰ Diğerlerine, münafıklar da dâhildirler; çünkü âhiret günü bütün ins ü cin iki grup olacak ve bir grup Cennete, bir grup da Çılgın Ateşe girecektir (Şûrâ: 7).

5. Salâtın kullanıldığı yardımcı fiiller

Salât kelimesinin kullanıldığı yardımcı fiillere gelince. *Salât lâfzı*;

1 yerde *vasıyyet* (îsâ) kökünden "tavsiye etmek" anlamında bir fiille (أَوْصَى)³¹;

2 yerde *emr* kökünden "buyurmak" anlamındaki bir fiille (يَأْمُرُ)³²; (وَأْمُرُ)³³;

2 yerde "tamamlamak/bitirmek" anlamındaki *kazâ* kökünden bir fiille (فَضَيْتُمْ)³⁴; (فَضَيْتَ)³⁵;

1 yerde; "dikkat ve alçak gönüllülük" anlamındaki *huşû'* fiiliyle³⁶;

1 yerde; "üzerine titreyerek mutlaka eda etmek" anlamındaki *muhâfaza* fiiliyle³⁷;

1 yerde *devâm* fiiliyle³⁸;

1 yerde; *-sabr* kökünden- "ısrarcı olmak" anlamındaki *istibâr* fiiliyle (وَاصْطَبِرْ)³⁹;

1 yerde; *yaklaşmak* fiiliyle (لَا تَقْرَبُوا)⁴⁰;

1 yerde; *kısaltmak* fiiliyle (أَنْ تَقْصُرُوا)⁴¹ kullanılırken, genelde *ikâme*

(إِقَامَةٌ / إِقَام) kökünden "doğrultmak/dosdoğru kılmak" anlamındaki

إِقَامَ / أَقَامُوا / أَقَمْتُ / أَقَمْتُمْ / يُقِيمُونَ / الْمُقِيمُونَ / أَقِمْ / أَقِيمُوا / أَقِمْنَ kelimeleri⁴² ile kullanılır. Yalnız, *ikâme* kökü bir yerde, namaz kıldırmak anlamında kullanılmıştır (فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ)⁴³.

³¹ Meryem 19/31.

³² Meryem 19/55.

³³ Tâ-Hâ 20/132.

³⁴ Nisa 4/103.

³⁵ Cum'a 62/10.

³⁶ Mü'minûn 23/2 (Kur'ân terminolojisinde *خُشُوع*; 'salât'a bağımlı olmaksızın alçakgönüllülük mealinde yer verilen son derece olumlu, müstakil bir sıfattır).

³⁷ Bakara 2/238; En'âm 6/92; Mü'minûn 23/9; Ma'âric 70/34.

³⁸ Ma'âric 70/23.

³⁹ Tâ-Hâ 20/132.

⁴⁰ Nisa 4/43 (Sarhoş sarhoş namaza yaklaşmayın!).

⁴¹ Nisa 4/101 (Yolculuğa çıktığınız zaman, kâfirlerin size zarar vermesinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda sakınca yoktur. Şüphesiz kâfirler apaçık düşmanınızdır.)

⁴² Bu kelimelerin geçtiği âyetler için bkz. M. F. 'Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ilgili yerler.

⁴³ Nisa 4/102.

II. SALÂT KAVRAMI

A. KAVRAM NEDİR?

Dinin direğini⁴⁴ teşkil eden *salât* gibi bir kavram şüphesiz sadece kök anlamı incelenerek ortaya konulamaz; bu çerçevedeki başka lâfızların da irdelemesi gerekir Çünkü kavram, gerek günlük dilde gerekse bilimsel eserlerde sık sık karşılaştığımız bir kelimedir. "Bir nesne hakkında sahip olduğumuz genel düşünce"⁴⁵ demek olan kavram; lâfız ve terimden farklı bir anlama sahiptir. Çünkü kavramların aksine, lâfız ve terimler harflerden oluştuğu gibi, aynı kavram çeşitli terimler ile ifade edilebilir. Kavramlar, kelimelerin anlamlarından ibaret olmadığı gibi, bunlara "zorunlu olarak bağlı" da değildir. Bir şey henüz terimleşmemişken genelde insan zihninde o şeyin kavramı oluşur, fakat kavramların ikinci kişilere aktarılabilmesi için, birtakım lâfızların (kelime) kullanılması gerekir. İşte, "salât kavramı" dediğimizde, salâtla bağlantılı fakat bu kökten olmayan lâfızları da hesaba katmış oluruz. Zira tek bir kavram ayrı ayrı kavrayışlardan oluşabilir.

Dolayısıyla, salâtın kavramsal çerçevesini çizerken;

(i) *Zikr, tekbîr, tesbîh/tenzîh, hamdüsenâ/şükr, tefekkür, dua, isti'âne, tazarrû/yakariş, kıyâm, kırâat, rükû, secde, teşehhüd, kunût, huşû', abdest, ezan/nidâ, kible, mescid/musallâ* gibi kelimelerine ilâveten;

(ii) *Gaflet/sehv, şirk, küfr, mâsivâyâ dua, mâsivâyâ yakarma, mâsivâdan istimedât, mâsivâ önünde eğilme, kibr/istikbâr, tuğyân, isyân ve rucz/pislik* gibi kavramları da dikkate almak gerekir.

Çünkü ikinci gruptakiler "namazsızlık" ya da "salâtı zâyî etme"nin ne demek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre; bir insan ilk gruptaki kavramların tersini yapıyorsa, yani:

– Allah'tan başkasına yalvarıp yakarıyor ve ciddi/önemli durumlarda onlardan medet umuyorsa, kişiliğini kaybederek onların önünde eğiliyorsa, yerlere kapanıyorsa,

– Allah'ı yüceltmesi gerekirken birilerini putlaştırıyor, birtakım kavramları kutsallaştırıyorsa; 'kırılmaz/aşınmaz' birtakım ikon ve idolleri varsa,

⁴⁴ *Tirmizî, "İman" 8* [İşin başı kayıtsız-şartsız teslimiyet, direği namaz, doruğu ise cihattır (yani, Allah yolunda canını dişine takmak)]. Ayrıca bkz. *İbn Mâce, "Fiten" 12.*

⁴⁵ Necip Taylan, *Mantık, Tarihçesi, Problemleri*, İst. 1996, s. 73-74.

- Allah'a minnettar kalacağına O'na nankörlük ediyorsa,
- Allah'ı daima hatırında tutması gerekirken, gerek O'ndan gerekse O'nun dininden; emir-yasak ve tavsiyelerinden gafilse; bunlara bîgâne/kayıtsız/ilgisiz kalıyorsa,
- Kendisini O'nun dinini; emir-yasak ve tavsiyelerini kabul edemeyecek kadar yüksek/büyük/ileri görüyorsa,
- O'nun dinine; emir-yasak ve tavsiyelerine açıkça veya gizliden karşı çıkıyorsa,
- Maddî-manevî pisliklerden arınmıyorsa,
- Allah'a yönelmesi gerekirken; kiblesi Beytullah/Kâ'be iken kalkıp da tüm varlığını Paris'e, Washington'a ya da Moskova'ya yöneltmişse,
- Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden tamamen bağımsız; dosdoğru bir yol (sırât-ı müstakîm) üzere gitme azim ve kararlılığını sürekli bilemesi gerekirken, İslâm dışı din, ideoloji ve dünya görüşlerine "inanıyor"sa, namazsız demektir; musallî değildir.

Namazla ilgili olarak biri tekfir edilecekse, bunlar edilmelidir.

B. SALÂT 'MUSALLÎ'NİN YAPTIĞIDIR

Kur'ân'da bazı önemli kelimeler kullanıldıktan sonra, الذين (Onlar ki) ism-i mevsûlü kullanılarak birtakım sıfatlar sıralanır. - Misâl: هدى للمتقين ifadesinden⁴⁶ sonra الذين ile başlayan 4 vasıf zikredilirken, قد أفلح المؤمنون âyetinden⁴⁷ sonra yine الذين ile başlayan 6 vasıf zikredilmiştir.- Kavramımızla ilgili olarak da böyle bir durum söz konusudur; *musallî*⁴⁸ kelimesi zikredildikten sonra birtakım sıfatlar sıralanmıştır⁴⁸. Bu sıfatların, söz konusu kelimelerin tarif niteliğinde "olmazsa olmaz aslî sınırları" mı yoksa "bağımsız tâli/ikincil yön ve özellikleri" mi olduğu tartışmalıdır. İlk anlayışa göre; -salât "musallî"nin yaptığı iş olduğuna göre- "musallî"ye atfedilen özellikler salâtın anlamını sınırlandırmış olacak; ikinci anlayışa göre ise, bu sıfatlar tarif niteliğinde birer sınır (had) değil, salâtı pekiştirici mahiyette nitelikler olacaktır. Her hâlükârda, Ma'âric sûresinin 19-21. âyetlerinde geçen "Allah katında olumsuz beşerî vasıflar"dan uzak olabilmek, söz konusu

⁴⁶ Bakara 2/2.

⁴⁷ Mü'minûn 23/1.

⁴⁸ Ma'âric 70/19-35.

sıflar"dan uzak olabilmek, söz konusu vasıfları taşıyan musallîlerden olabilmekle mümkündür. Sûrenin ilgili pasajına⁴⁹ göre, "Bir hayır elde ettiğinde onu ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen, başına bir felâket/musibet geldiğinde ise ah u vâh edip duran aç gözlü, bencil, cimri" insan karakterinden uzak olanlar "musallî"ler; yani "salât sahipleri"dir.

Peki, Musallî Kimdir?

Musallî; öncelikle, "salât"ında daimî olan ve "salât"ını son derece dikkatli ifa eden kişidir (23 ve 34. âyetler). Yani, salât esnasındaki hassasiyet ve dikkatine ek olarak salâtını savsaklamayan, sulandırmayan kişidir.

– Kendi malından, yoksula da yoksuna da hak tanıyabilen kişidir (24–25. âyetler).

– Hesap gününü tasdik eden⁵⁰ kişidir (26. âyet).

– Rabbinin azabından endişe eden, ondan yana kendini asla garantide⁵¹ görmeyen kişidir (27–28. âyetler).

– Irz ve namusunu koruyan kişidir (29–31. âyetler).

– Şahitliği dürüst yapan kişidir (32. âyet).

⁴⁹ Ki gerçekten aç göz yaratılmıştır, insanoğlu: sizlanır, kendisine bir kötülük dokundu mu; bir hayır geldiğinde ise esirger onu. Ancak böyle değildir, namazlarında (ki dikkat ve huşûları ile sürekli) Bizimle bağlantı hâlinde olan dindarlar; kendi mallarında belli bir hak tanıyanlar: hem yoksula hem de yoksuna... Hesap gününü tasdik edenler, ayrıca; Rablerinin azâbından yana kaygılı olanlar... – Rablerinin azâbı da emin olunacak bir şey değildir hani!- Irzlarını titizlikle koruyanlar... – Kendi eşleri ve elinin altındaki (cariye)ler müstesna; bunlardan dolayı kınanmazlar, ama bunun ötesine geçenler, çizmeyi aşanlardır.- Aldıkları emanete ve verdikleri söze riâyet edenler... Şahitliklerini dosdoğru yerine getirenler... Namazlarını sürekli kıla(rak Bizimle bağlantılarını koparmaya)mlar. Muhteşem Cennet (koruların)da cömertçe ağırLANacaktır böyleleri (Ma'âric 70/19-35).

⁵⁰ Böylece "salât" açıkça "iman"la irtibatlandırılmış olmaktadır. Salât-iman ilişkisi Müddessir suresinin 43-47. âyetlerinde de aşikârdır.

⁵¹ Allah'a yönelik bu umarsız tutum, inananları en fazla aldatan duygulardan biridir ve imanla bağdaşmaz. Mümin korkuyla güven arası bir halet-i rûhiyede olmak durumundadır. Bkz. A'raf 7/169 (وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا); ayrıca Bakara 2/94-95; Al-i İmran 3/24; Cum'a 62/7-8.

Bu pasajdan, salât kelimesinin "hayatın bütünü kapsayan dindarlık" anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu sıfatlar, "mü'min"ler için de zikredilmiş⁵²; Cehennemlikleri, o Kavurucu Ateş'e, "*musallî*"lerden olmamalarının; yoksulu gözetmemelerinin ve ölüm gelip çatıncaya kadar hesap gününü tekzip etmelerinin soktuğu belirtilmiştir⁵³.

Böylece, Kur'ân'da önemle üzerinde durulan "**salâtın ikâme edilmesi**" tabiri de yerine oturmaktadır. Bütün dinlerin en önemli ortak ilkelerinden biri olan "salât"ı icra mecburiyeti herkesçe müsellemler olduğundan, hiç kimse salâtın farziyet ve önemini inkâr etmemiştir. Ancak, bu muazzam ilkenin *bi-hakkın ifasında* daima sorun yaşanmıştır. Nitekim Kur'ân'da *sallâ-yusallî* fiilleri de kullanılmakla birlikte, daha ziyade "ikâme-i salât" ve türevleri kullanılır; salâtın ikâme edilmesi; "dosdoğru/tastamam ve eksiksiz yerine getirilmesi" istenir ve ikâme edenler methedilir⁵⁴. Buna karşılık, "salât"a aykırı tutum ve davranışlar içinde bulunan kişi ve kesimler şiddetle yerilir; bunların "salât"ın anlamından bî-haber oldukları⁵⁵, "salât"ı "zâyî ettikleri"⁵⁶ belirtilir.

İkâme-i salât; kişiyi dinin emir-yasak ve tavsiyelerine karşı daha duyarlı hâle getirir. Sözelimi mü'minlere; canlarını-başlarını ortaya koymalarını gerektiren "cihat" emri verilmeden önce, *ikâme-i salâta* devam etmeleri istenmiştir⁵⁷.

- İmanda samimi olduğunu gösterebilmek için⁵⁸;
- Dosdoğru yolda gidenlerden (mühtedîn) olabilmek için⁵⁹;
- Allah'ın rahmetine nâil olabilmek için⁶⁰;
- Hiç zarar etmeyecek kârlı bir alışveriş için⁶¹;
- Allah katında ödüllendirilmek ve mahzun olmamak için⁶²; hâsılı:

⁵² Mü'minûn 23/1-11.

⁵³ Müddessir 74/43-47.

⁵⁴ Bu kelimelerin geçtiği âyetler için bkz. 'Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ilgili yerler.

⁵⁵ Mâ'ûn 107/4.

⁵⁶ Meryem 19/59.

⁵⁷ Bkz. Nisa 4/77.

⁵⁸ Tevbe 9/11 (Ayrıca tevbe/dönüş ve zekât).

⁵⁹ Tevbe 9/18 (Ayrıca iman, zekât ve Allah'tan başkasından korkmamak).

⁶⁰ Nur 24/56 (Ayrıca zekât ve itâ'at).

⁶¹ Fâtır 35/29 (Ayrıca kutsal kitabı tilâvet etmek; okuyup hayata geçirmek ve zekât).

⁶² Bakara 2/277 (Ayrıca iman, amel-i sâlih ve zekât).

- Bütün insanlığa model (şâhid) ideal bir karakter hâline gelebilmek için *salâti ikâme etmek* gerekmektedir⁶³.

- Peygamberlerin yüce Allah'la kurdukları iletişimde büyük rolü bulunan "salât"⁶⁴ mü'minlerin Allah'a urûc etmelerinde; manevî ötelere geçebilmelerinde etkili olmaktadır.

Demek ki, salâtın *bi-hakkın* yerine getirilip getirilmediği (yani, gerçek dindarlık) resmî söylemlerle, şeklî hareketlerle ve kuru iddialarla değil, ancak, bu sıfatların salât sahibinde (musallî) ne kadar bulunup bulunmadığı ile ölçülebilir. İşbu kuşatıcı yönü sebebiyledir ki, Kur'ân'da *salâta* müstesna bir önem atfedilmiştir. İlgili âyetlere baktığımızda, görüyoruz ki;

- Salât; peygamberlere vahyen emredilen 2 ilkedden biridir⁶⁵.

- Salât; İsmail Aleyhisselâm'ın ehline emrettiği 2 ilkedden biridir⁶⁶.

- Salât; Musa Aleyhisselâm'a Tûr-i Sînâ'da ilk vahyedilen 2 temel emirden biridir⁶⁷.

- Salât; İsa Aleyhisselâm'ın memur olduğu 2 ilkedden biridir⁶⁸.

- Salât; Hz. Peygamber'in insanlara iletmesi istenen 2 emirden biridir⁶⁹.

- Salât; kişiyi felâha erdirecek 2 amelden biridir⁷⁰.

- Salât; Hz. Peygamber'in uyarılarından yararlanabilecek kişilerin – 'ahirete iman'⁷¹- ve –'gayba iman'⁷² ile birlikte- 2 temel özelliğinden biridir.

- Salât; isti'âne ederken başvurulacak 2 amelden biridir⁷³.

- Salât; İbrahim Aleyhisselâm'ın, yüce Allah'tan, kendisi ve nesli için niyaz ettiği 2-3 özellikten biridir⁷⁴.

- Salât; din mensuplarına emredilen 3 husustan biridir⁷⁵.

⁶³ Hac 22/78 (Diğer emirler: Cihat, zekât ve i'tisâm).

⁶⁴ Örneği: İsra 17/78-80; Müzzemmil 73/1-8.

⁶⁵ Enbiya 21/73.

⁶⁶ Meryem 19/55.

⁶⁷ Tâ-Hâ 20/14 (لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي).

⁶⁸ Meryem 19/31.

⁶⁹ İbrahim 14/31.

⁷⁰ A'lâ 87/15 (وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى)

⁷¹ En'âm 6/92.

⁷² Fâtır 35/18.

⁷³ Bakara 2/45, 153.

⁷⁴ İbrahim 14/37, 40.

⁷⁵ Beyyine 98/5.

- Salât; Hz. Peygambere ve Müslümanlara emredilen 3 husustan biridir⁷⁶.

- Salât; Kur'ân kılavuzluğundan yararlanabilecek, ilahî müjdeye mazhar mü'minlerin 3 temel özelliğinden biridir⁷⁷.

- Salât; rabbanî yöneticilerin 3 temel özelliğinden biridir⁷⁸.

- Salât; ilahî kılavuzluktan yararlanarak felâha erebilecek, Kur'ânî rahmete mazhar muhsinlerin 3 temel özelliğinden biridir⁷⁹.

- Salât; Allah'ın merhametle muamele edeceği kişilerin 3 özelliğinden biridir⁸⁰.

- Salât; ticaret ve alış-verişin Allah erlerini alıkoyamayacağı 3 temel özellikten biridir⁸¹.

- Salât; Hazret-i Peygamber'le görüşme yapmadan evvel sadaka verme emri hafifletildiğinde, ilgili kimselere emredilen 3 husustan biridir⁸².

- Salât; Müşriklerin gerçekten imana geldiğini 3 göstergesinden biridir⁸³.

- Salât; gece ibadetinin hafifletilmesine bağlı olarak emredilen 3 husustan biridir⁸⁴.

- Salât; müslimlerin memur olduğu 3 (cihâd ile birlikte 4) temel ilkedenden biridir⁸⁵.

- Salât; Lokman Hekim'in, oğluna verdiği 4 öğüdün başında gelmektedir⁸⁶.

- Salât; İsrailoğullarından alınan 5 'söz'den biridir⁸⁷.

- Salât; mü'minlerin 5 temel özelliğinden biridir⁸⁸.

⁷⁶ En'âm 6/71-72.

⁷⁷ Naml 27/2-3.

⁷⁸ Nur 24/41, 56.

⁷⁹ Lokman 31/3-4.

⁸⁰ A'raf 7/156.

⁸¹ Nur 24/37.

⁸² Mücadile 59/13.

⁸³ Tevbe 9/5, 11.

⁸⁴ Müzzemmil 73/20

⁸⁵ Hac 22/78.

⁸⁶ Lokman 31/17.

⁸⁷ Bakara 2/83.

⁸⁸ Tevbe 9/71.

C. SALÂT KAVRAMI İLE İLGİLİ BAZI HUSUSLAR

(i) Salâtın Muharriki Ve Gayesi

Bütün -zahîrî- ameller bir kalp ameline dayanır. Her tür eylemin; tutum ve davranışın kökü, kalpteki bir inanış ve düşünüşdür. İşte, kişiyi *salâta* motive eden sâik de kalbindeki *ittikâ* ve *tasdîk*tir. Yani, yüce Allah'a karşı hissettiği saygı; O'nun hışmına uğrama endişesi ve yaptıklarının karşılığını O'ndan mutlaka alacağına¹⁰⁰ dair kesin iman.

İnsanın hayatı-memâtı ve bütün ibadetleri âlemlerin Rabbi Allah'a ait olduğu gibi, "salât"ı da O'na aittir¹⁰¹; tamamen O'nun için eda edilmelidir.

(ii) Salâtın Hikmeti

Allah'ın emir ve yasaklarının "taabbüdî" olduğu, genel kabul gören bir yaklaşımdır (Yani, "Namaz niçin emredildi?" diye araştırmaktan ziyade, namazı gerektiği şekilde eda etmek gerekir). Ancak "hakîm" bir kitap olan Kur'ân; emir ve yasaklarını bizlere gerekçeli olarak sunmaktadır. Dolayısıyla, namazın hikmetini araştırmak gerekir.

Tabîî, herkes farklı bir hikmet bulabilir. Bizim araştırmamız bakımından önemli olan Kur'ân'da verilen gerekçelerdir. Kur'ân'a göre salâtın hikmeti; kişiye Allah'ı hatırlatması, daima O'nun kontrol ve gözetimi altında bulunduğu bilincini kazandırmasıdır (*zikrullâh*)¹⁰². Salâtın vakte dayalı bir farîza (*kitâb-ı mevkût*) oluşu¹⁰³ da bunu göstermektedir. Yani, bir vakitte tamamının kılınması istenmemiş, günün -dolayısıyla hayatın- tamamına yayılmıştır.

¹⁰⁰ Örneği: Bakara 2/110, 277.

¹⁰¹ En'âm 6/162.

¹⁰² A'lâ 87/15 (وَذَكَرْ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى); Tâ-Hâ 20/14 (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي); Cum'a 62/9-10 (فَاسْتَعِزُوا إِلَى ذِكْرِ (اللَّهِ... وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ).

¹⁰³ Nisa 4/103 (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا).

Bu vakitler için bkz. Hûd 11/114; Rûm 30/17, 18, İsrâ 17/78, 79. Ayrıca: TâHâ 20/130; Gâfir 40/55; Kâf 50/39, 40; Tûr 52/48, 49; Âl-i İmrân 3/41; Feth 48/9.

Sabah namazı: İsrâ 17/78; Rûm 31/17; Kâf 50/39, Tûr 52/49; Öğle namazı: Rûm 31/18; Kâf 50/39; ikindi namazı: Bakara 2/238; Rûm 31/18; Kâf 50/39; akşam namazı: Rûm 31/17; Kâf 50/40; Tûr 52/49; İnsan 76/26; yatsı namazı: Rûm 31/17; Kâf, 40; Tûr 52/49; İnsan 76/26; Cuma namazı: Cum'a 62/9.

Namazın, ilkin 50 vakit olarak emredilmiş olması¹⁰⁴ da bu küllî hassasiyetin bir başka ifadesidir. 24 saati 50'ye böldüğünüzde, 8 saatlik uyku vakti dâhil 28 dakikaya; uyku dilimini çıkardığınızda ise 20 dakikaya bir namaz düşmektedir. Tek bir namaz 5 dakika sürse, beher 20 (ya da 15) dakikada bir namaz kılmak gerekecektir. Ancak, burada maksat; "işi-gücü bırakıp namaz kılmak" değil, "günün tamamını namaz bilinci içerisinde geçirmek" olduğu için, namaz sonuçta 5 vakitle kayda bağlanmış, fakat bu vakitler 'gün'ün dönüm noktası niteliğindeki saatlerine¹⁰⁵ hasredilerek namaz yine günün tamamına -ve böylece tüm hayata- yayılmıştır.

Dahası, düşman -yani ölüm- korkusu bulunduğu takdirde bile, namazın mutlaka eda edilmesi istenmiş ve namazın;

– Piyade ya da süvari olarak –yani, basbayağı yürürken ya da binek üzerinde giderken-kılınması emredilmiştir¹⁰⁶;

– Düşmanla karşı karşıya iken namazın nasıl kılınacağı anlatılmıştır¹⁰⁷.

İlkinde, Fikhî mânâda bir "rükû" ve "secde" mefhumunun; diğerinde ise "rekât" mefhumunun olmaması ilginçtir. Çünkü ikincide; namazı imam iki, cemaat ise bir rekât olarak kılmaktadır. ["Allah için namaza, Rasûlullah için salevâta, meyyit için duaya" niyet edilen cenaze "namaz"ı için de benzer bir durum söz konusudur: Bu namazda da kıyam hâlinde, tekbirler eşliğinde merhum için dua edilmektedir; ama rükû, secde, rekât, ka'de vs. rukünler mevcut değildir.] Ama şekil olmasa da ruh mevcuttur. Her 2 âyette de, yüceler yücesi ile iletişim kurmanın o zor şartlarda insana müthiş bir özgüven ve sığınma imkânı sağlayacağı vurgulanmaktadır. Şüphesiz, namazda bu hisler

¹⁰⁴ Bkz. Mîraç hadisi, *Buhârî, Müslim, Nesâî*.

¹⁰⁵ Bu vakitler için bkz. Hûd 11/114; Rûm 30/17, 18, İsrâ 17/78, 79; TâHâ 20/130; Gâfir 40/55; Kâf 50/39, 40; Tûr 52/48, 49.

¹⁰⁶ "Bütün namazların, özellikle de tam aradaki [ikindi] namaz[ın] üzerine titreyip mutlaka eda edin ve Allah'ın huzurunda, saygıyla ve içtenlikle durun. Şayet [düşmandan yana] endişeli iseniz, namazı yaya ya da binitli olarak da kılabilirsiniz. Kendinizi emniyette hissettiğiniz zaman ise, bir zamanlar bilmediklerinizi size Allah öğrettiği gibi siz de O'nu zikredin." (Bakara 2/238–239)

¹⁰⁷ "[Rasûlüm!] Sen de içlerinde olup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir grup -silâhlarını kuşanmış olarak- seninle beraber namaza dursun [diğer grup da düşmanın karşısında konuşlansın].- Secdeye vardıklarında arkanızda bulunsunlar [ki, diğer grup onları düşmandan koruyabilsin]. Namaz kılmayan diğer grup gelsin, onlar da seninle beraber namaz kılsın. Tedbirli olsunlar; silahlarını yanlarına alsınlar. Çünkü inkârcılar; siz silahınızdan ve eşyanızdan gafil olun da, üzerinize ansızın çullansınlar isterler. Eğer yağmurdan dolayı zahmet çekecek gibiyseniz ya da hasta olursanız, silahlarınızı yere bırakmanızda sakınca yoktur. Yine de tedbirli olun! İnanım, Allah kâfirler için burunlarını sürtecek bir azap hazırlamış bulunuyor." (Nisa 4/101)

doruğa çıkmaktadır; ama bu imkânlar namazla sınırlı değildir. Nitekim bir sonraki âyette; "Namazı tamamladığınızda; ayaktaiken, otururken ve yanlarınız üzerine (yatar vaziyette) iken Allah'ı zikredin."¹⁰⁸ buyrulur, söz konusu "zikir ve iletişim" in tüm hayata yayılması emredilmektedir.

"İnsanı fahşâ ve münkerden uzak tutması"¹⁰⁹ da salâtın fonksiyonu olmakla birlikte¹¹⁰, bunu sağlayan, namaz değil namazın kazandırdığı söz konusu bilinçtir. Nitekim ilgili âyette 'zikrullâh'ın daha büyük olduğuna dikkat çekilmiştir¹¹¹. Bu bağlamda, münafıkların, namazda Allah'ı pek zikretmediklerinin belirtilmesi¹¹² de ilgi çekicidir. –Zikrullâh; şüphesiz Tasavvufî anlamda; belli kurallar çerçevesinde; tespih vs. aletlerle belli rakamları tamamlama amacı güdülerek 'zikir çekmek' değil, hayatın hiç bir aşamasında Allah'ı hatırdan çıkarmamak, her hâl ü kârda O'nun gözetiminde olduğu; O'nun sevgi, rahmet ve inayetinin daima üzerinde bulunduğu bilincine sahip olmaktır. "İnsanın varlık hikmeti"ne dair son derece ciddi buhranların yaşandığı bir dünyada, bu tip bir itmi'nâna; güven ve tatmine ulaşabilmek ancak "Allah'ı zikretmek"le mümkündür¹¹³.–

Bu yönleriyle salât, mü'minler arası her tür ilişkiye mihver/medâr olmaktadır: Mü'minler salât sayesinde belli bir mekânda bir araya gelmekte, va'z, nasîhat, eğitim ve öğretimden tutun da ülkenin nasıl idare edileceği ve vatanın nasıl savunulacağı bağlamında alınan her tür siyasî, askerî, beledî karara varıncaya kadar bütün önemli işlerini *salât çerçevesinde* görüşmektedirler¹¹⁴. Mekke devrinde Dâru'l-Erkam'da; Medine devrinde ise Mescid-i Nebevî'de.

¹⁰⁸ Nisa 4/103.

¹⁰⁹ Ankebut 29/47 (إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ). Ayrıca bkz. Ma'âric 70/19–35.

¹¹⁰ Ki bu anlamıyla salât, bir "islâh"; bu eylemi hakıyla ifa edenler de "muslih"tir. [Bkz. A'râf 7/170 (وَالَّذِينَ يُسْكِنُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ)].

¹¹¹ Ankebut 29/47 (وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ).

¹¹² Bkz. Nisa 4/142 (وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا)].

¹¹³ Ra'd 13/28.

¹¹⁴ Bkz. Önkal-Bozkurt, "Cami" md., VII, 51-53; Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, s. 20-24. Salâtın siyasî ve toplumsal boyutunu en bâriz vurgulayan âyet şudur: "(Mısır'da, İsrâiloğullarının Hz. Musa'yı lider benimseyen gençleri:) 'Biz, yalnız Allah'a güvenip O'na dayanıyoruz. Ey Rabbimiz! Bizi, şu gürûhun ayartılmasına vesile etme ve bize acı da şu kâfir gürûhtan kurtar.' dediler. Biz de Musa ve kardeşine: 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayıp buraları karargâh edinin ve sağlam bir şekilde örgütlenin [وَأَجْعَلُوا] وَيُؤْتِكُمْ قَبِيلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ]; bu müminleri de müjdeley(ip morallerini güçlendirmeye çalışın!)' diye vahyettik." (Yûnus 10/85–87)

(iii) Salâtın Gerekleri

Zikr, tekbîr, tesbîh/tenzîh, hamd ü senâ, tefekkür, dua, isti'âne, tazarrû/yakariş, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû', ayrıca; abdest, ezan/nidâ, kible, mescid/musallâ.

Her biri müstakil birer tez konusu olan bu kavramları etraflıca işlemek tebliğin sınırlarını aşar¹¹⁵. Ancak şunu belirtelim ki; bunların İslâm'daki namaz ibadetinden bağımsız kendilerine ait anlam sahaları mevcuttur; her biriyle namaz arasında umum-husus ilişkisi vardır. Sözelimi salât-dua ilişkisi.

Öteden beri, "namazın duadan ibaret olduğu; rükû-secde vb. hareketlerin zâit olduğu" yönünde biraz da namazı tahkîre varan görüşler sert edildiği bilinmektedir. Salâtın kök anlamının dua olduğu belli kaynaklara istinaden yukarıda da geçmişti, ancak buradaki dua Arapça "dua" kelimesiyle ifade edilenden farklı bir mahiyettir. Kur'ân'da; "dua'lara icabet etmek" hak ilâh ile sahte ilâhların bâriz farklarından biri olarak gösterilir. "Kul"larının çağrılarına cevap vermekten âciz putlara nasıl olup da tapınıldığı sorulup putperestlik (şirk) kınanır; Allah'a dua edildiğinde, kullarının duasına mutlaka icabet ettiği¹¹⁶ vurgulanır.

"Dua" çağırma anlamına gelir. Dua etmekle; Allah'a seslenmekte ve O'ndan çeşitli taleplerde bulunmaktayız. -Nitekim dua "Allah'a kulluğun özü" sayılmıştır. Çünkü bütün ibadetlerde mutlaka dua vardır. Dua ibadete anlam ve ruh katar. Yüce Allah'a kulluk etmek, eninde sonunda O'nun kerem hazinesinden bir şeyler istemekle sonuçlanacak; insanoğlu taptığı yüce varlıktan mutlaka bir şeyler bekleyecektir. "*Sadece O'na dua etmedikten sonra, Allah elbette size değer vermez.*" mealindeki âyet meşhurdur¹¹⁷.-

Salât kelimesinin ifade ettiği dua ise, bu anlamda değil, belli hareketlerle Allah'a ibadet/ritüel sunma anlamındadır. Salâta da Hak'tan bir talep sözü konusu olmakla birlikte, bu talep salâtın anlam sahasını tüketmez. Bu sahanın içinde; dua ile birlikte, *tesbîh, tekbîr, hamd* vs. de yer almaktadır. Yani, duanın tamamen sözlü olmasına karşılık, salât; rükûsu ile secdesi ile diğer ha-

¹¹⁵ Duâ, zikr, tesbîh, kıyâm, secde, rükû ve kible kelimeleri hk. bkz. Gözeler, Sami dinî geleneğinde salât, savm ve zekât kavramlarının semantik incelemesi, s. 64-81.

¹¹⁶ Örnek olarak bkz. Bakara 2/186; A'râf 7/194. Burada önemli olan, kullanılan Arapça/Türkçe tumturaklı kelimeler değil, dua esnasındaki bilinçtir. İnsan içinden geldiği şekilde dua etmelidir; ne istediğinin bilincinde olarak ve "bu isteğin gerçekleşmesi yönünde öncelikle kendi elinden gelen hiçbir şeyi ardına koymama azmi" ile...

¹¹⁷ Furkan 25/77.

reketleri ile kişiyi kibirden alıkoyması, rûhen yüceltmesiyle fiilî yanı ağır basan hem sözlü hem hareketli komple bir ibadettir. Aynı umûm-husûs; *tesbîh* vb. kavramlar için de geçerlidir. Namaz, bu kelimelerin anlamlarını belli ölçüde içinde barındırmakta; onların ilgili yönlerini toptan ifade etmektedir.

Şöyle ki:

Kişinin; öncesinde maddî-manevî pisliklerden arınmadığı, cismanî-rûhanî bütün varlığını Allah'a yöneltmediği, O'nun huzuruna/dîvanına durmadığı, O'na yoğunlaşmadığı, O'nunla iletişim kur(duğunun bilincinde ol)madığı; O'nu hatırlamadığı, anmadığı, düşünmediği, O'na hamdüsenâ etmediği, O'nu her tür eksiklikten tenzih etmediği, büyük bir alçakgönüllülikle O'nun yüceliği önünde eğilmediği, en değerli varlığı olan yüzünü O'nun azameti karşısında yerlere sürmediği, O'nun kelâmından âyetler okumadığı, O'na dua ederek dünya ve ahiretine yönelik O'ndan bir şeyler istemediği, hayatının önemli dönemeçlerinde O'ndan medet ummadığı/yardım beklemediği, gönüllü olarak eda etmediği bir ritüel nasıl "namaz" olarak değerlendirilebilir?

O halde, -gerek "genel dindarlık" anlamıyla gerekse "namaz" anlamıyla *salât* gönüllü olarak eda edilmelidir¹¹⁸. Gönülsüz icra edilen bir amelin Allah katında alacağı olumlu bir karşılık bulunmadığı gibi, bu tür bir hareket kişinin ikiyüzlü olduğunun emaresi sayılabilir. İkinci olarak; kişi sonuçta Allah'ın huzuruna çıkacağı endişesiyle, ifa ettiği *salât*'ın O'nun katında makbul olup olmayacağı bilinciyle son derece dikkatli, hassas ve titiz hareket etmelidir. Şayet kıldığı namaz "salâtın hikmeti" çerçevesinde dile getirdiğimiz fonksiyonları sağlamaktan uzaksa, sorunun üzerine daha bir özenle eğilmelidir.

(iv) Salâtın Yeri

Salât için mutlaka bulunulması gereken belli bir yer yoktur; temiz olmak şartıyla yeryüzünün tamamı namaz kılınabilir. Ancak Kur'ân'da "salâtın icra edildiği mekân"lar olarak *salevât*¹¹⁹, *musallâ*¹²⁰ *beyt* (çğl. büyü) ¹²¹ ve *mescid* (çğl. mesâcid) kelimeleri geçmektedir. *Beyt* hariç, tamamı "mabet" anlamında birleşmekle birlikte, ilki "Yahudi havrası", ikincisi "namazgâh/dua yeri"

¹¹⁸ Tevbe 9/79 (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ)

¹¹⁹ Hac 22/40.

¹²⁰ Bakara 2/125.

¹²¹ Örnek olarak bkz. Nur 24/36.

üçüncüsü "secdegâh" anlamındadır. Mescid kelimesi günümüzde "cami" ile eş anlamlı kullanılmaktaysa da başka din mensuplarına ait -Kudüs'teki Mescid-i Aksâ¹²² gibi- mabetler de pekâlâ birer mescittir. Yeter ki, orada Allah'ın adı anılsın, O'nun adı yüceltilsin, sadece O'na ibadet/kulluk ve dua edilsin.¹²³

Müşrikler dâhil, herkes mescitlere sahip çıkmak (tevellî/i'mâr) istemekle birlikte, Kur'ân "mescid mütevellisi" olabilecek kişilerin; *"Allah'a ve ahirete iman etme, salâtı ikâme etme, zekâtı verme ve Allah'tan başkasından korkmama"* özelliklerine sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir¹²⁴.

Cami toplumsal hayatın kalbiydi. Sözelimi minber; nutuk irat edilmesine yaradığı gibi, siyasî bir mahiyet de taşıyordu; bir tür tahttı. Alınan önemli kararlar Hz. Peygamber tarafından minberden iletiliyordu. Camilerin dinî ve siyasî faaliyetin merkezi olma özellikleri bilhassa minberde tecelli ediyordu. Minbere çıkmak, aynı zamanda Hz. Peygamber'in makamına çıkmak anlamına geliyordu. İnsanlar halifeye minberde biat ediyorlardı. Minberde hutbe/nutuk irat etmek namaz kıldırımdan daha mühimdi. Hükümdarın tahttan indirilmesi de minberde veya minber yanında gerçekleşirdi. Çünkü cami salt tapınak değil, bir nevi parlâmento hüviyeti taşımaktaydı; toplumun/cemaatin bilgilendirilip öyle ya da böyle rızasının alınması gerekiyordu. Halifenin başkentte camilere karşı durumu neyse, valilerin de eyaletlerde camilere karşı durumu oydu. Halife gibi vali de minbere çıkıp nutuk irat ederek vazifesine başlardı. Halifenin siyasî gücü zayıfladığında bile, civar bölgelerdeki siyasî otoriteler, halifenin Müslüman hükümdarı sıfatıyla sahip olduğu ve kendilerine tevdi ettiği gücü kullanmaktaydı. Tabîî, bu nutukları irat etmek için Cuma namazı hutbelerini beklemeye gerek yoktu; siyasî otorite, gerektiği her an cemaati camide toplanmaya çağırıp hutbe irat edebilirdi.

Toplumsallaşma ve devletleşme ile birlikte **mabet**; siyasal, bilimsel, askerî, her tür sosyal faaliyetin yürütüldüğü bir genel merkez hâline gelince, insanlar hem namaz esnasında hem de namaz dışı eğitim-öğretim faaliyetleriyle mabette eğitilmiş; hukukî anlaşmazlıklar mabette hükme bağlanmış, savaş kararları mabette alınmış; böylece, namaza katılmak Müslüman toplumun üyesi olmak anlamına gelmeye başlamıştır. Namazın "dinin direği"

¹²² Bkz. İsrâ 17/1 ve 7.

¹²³ Bkz. Hacc 22/40; Nur 24/36.

¹²⁴ Bkz. Tevbe 9/17-18.

sayılmasında bunların rolü büyüktür. Mabedi/namazı mazeretsiz terk edenlerin niçin kovuşturulduğu da böylece netleşmektedir.

Cami hayatın merkezinde yer alırken, zamanla bu durum değişmiş; camilerin üstlendiği pek çok fonksiyon başka kurumlarca görülmeye başlamıştır. Camilerin fonksiyon fakirleşmesine dûcâr olmasına esef etmeye gerek yoktur. Caminin söz konusu işlevleri elbette tek bir mekâna sığmayacak; her bir fonksiyon müstakil müesseselerce icra edilecekti. Bu müstakilleşmenin/müesseseseleşmenin daha sağlıklı olacağı aşikârdı; ancak Kur'ân'ın öngördüğü "dünya-ahiret ya da din-bilim bütünlüğü"nün bozulmasında bu ayrışmanın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız, Tasavvuf erbabının; *seyr ü sülûk*, *zikir*, *tezkiye*, *tahliye-tezkiye* vs. için camiye bırakıp yeni merkezler ihdas etmesi için aynı olumlu tavrı gösteremiyorum.

Sonuç olarak; caminin gördüğü toplumsal terbiye işlevinin, mektep-medrese, tekke, dergâh ve zaviyelere; siyasî fonksiyonların da devlet adamlarının ikametgâhlarına (saraylara) kayması; geri çevrilemez doğal bir gelişimdir. Bunca fonksiyonun tek bir çatı altında toplanmış olmasında, şüphesiz Asr-ı Saadet'in kısıtlı imkânları belirleyici olmuştur. Bu durumda yapılması gereken; insanın dünya-ahiret mutluluğuna vesile olacak her tür faaliyetin; eğitim-öğretimin, tıbbî, iktisadî aktivitelerin, siyasî, idarî, beledî, askerî, inzıbatî faaliyetlerin "dinin direği" niteliğinde, muazzam sevaplara vesile olacak birer ibadet oldukları bilinciyle eda edilmesidir.

III. SALÂT TERİMİ

A. HZ. PEYGAMBER'E SALÂT Ü SELÂM

Salât kelimesi; "Hz. Peygamber'e salât ü selâm etme" çerçevesinde terimleşmiştir ki, kelimenin kökünde bulunan "dua ve iyi dilek" anlamları terim anlamında da pek değişmemiş olmaktadır.

Ahzap sûresinin 56. âyetinde terimleşen "salât ü selâm"; bağlamı dikkatle incelendiğinde görüleceği üzere, "Hz. Peygamber hakkında daima hayırhah duygular beslemek, hayır dualar etmek; onun aleyhinde bulunduğu izlenimi verebilecek en ufak bir tutum dahi sergilememek; onun şanına en ufak bir leke getirebilecek bir şeyi bile 'söz' konusu etmemek; düşmanlarının onun aleyhindeki incitici (ezâ verici) sözlerine kulak tıkamak, onlara prim

vermemek, onları başkalarına taşımamak, özellikle de onun aile hayatı ile ilgili hiç bir olumsuz duygu ve düşünceye sahip olmamak" demektir. Ancak, "salâtın terim anlamı" dendiğinde akla ilk gelen şüphesiz bu değildir.

B. FIKIH'TA

Salât; dilimizde "namaz" kelimesi ile terimleşmiştir. Namaz; Farsçadaki "nemâz"ın Türkçe telâffuzudur; İslâm kültürü Türklere İran kanalıyla intikal ettiği içindir ki, dinî terimlerin pek çoğu dilimize Farsçadan girmiştir.

Terim anlamıyla Fıkhı ilgilendiren namazın bu ilmin terminolojisindeki anlamı herkesçe malum olmakla birlikte, şöyle hatırlatılabilir: -Abdestli olmak şartıyla, tekbirle başlayıp selâmla tamamlanan belli söz ve hareketler bütünü. Beş vakit namazın hicretten 1,5 yıl evvel, miraç gecesinde farz kılındığı rivayet edilir¹²⁵. Yalnız bu, günümüzdeki namazla tamamen örtüşmez. Örneği: Bugün dörder rekât kılınan namazlar henüz ikişer rekât kılınmaktaydı. Bunların rekât sayıları hicretten kısa bir süre sonra dörde çıkarılmıştır¹²⁶.

Kur'ân-ı Kerim; beşerî eserler gibi sistematik/konulu bir metin olmadığı için, namazı *anlamı, çeşitleri, vücûb şartları, sıhhat şartları, farzları, vacipleri, sünnetleri, mekruhları, namazı bozan hâller* vs. ile- ele almamış; pek çok konu gibi bunu da Hz. Peygamber ve dava arkadaşlarının uygulamalarına (sünnet) havale etmiştir. Sadece, belli olaylar anlatılırken namaza "bir vakit ölçüsü" niteliğinde yer verilmiştir. Sözelimi hukukî bir meselede haklarında şüphe edilen iki şahidin "namazdan sonra" alikonularak yemin ettirilmesi¹²⁷, "sabah namazından önce" ve "yatsı namazından sonra" ebeveynlerin çıplak olabilecekleri, dolayısıyla yanlarına destursuz girilmemesi gerektiği¹²⁸; gündelik işlerin hayhuyu içinde "ortadaki namaz"ın (salât-i vüstâ) dikkatten kaçırılmayıp özenle eda edilmesi¹²⁹.

Kur'ân'ın pek çok âyetinde "salât" terim anlamı ile kullanılmaktadır. Örneği:

- Namaza çağırarak (وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ)¹³⁰, (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ)¹³¹,

¹²⁵ Bkz. *Buhârî*, Bed'ü'l-halk 6.

¹²⁶ Bkz. *Buhârî*, Salât 1

¹²⁷ Maide 5/106.

¹²⁸ Nur 24/58.

¹²⁹ Bakara 2/238.

¹³⁰ Maide 5/58.

- Namaza kalkmak (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ)¹³²,
- Sabah namazından önce (مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ)¹³³,
- Namazdan sonra (مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ)¹³⁴,
- Yatsı namazından sonra (مِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ)¹³⁵,
- Namazın sona ermesi [(فَإِذَا قَضَيْتَ الصَّلَاةَ)¹³⁶, (فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ)¹³⁷],
- Namazı kısaltmak (أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ)¹³⁸,
- Namaz kıldırmak (فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ)¹³⁹,
- Orta namaz (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى)¹⁴⁰,
- Cuma namazı (لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ)¹⁴¹,
- Namaza sarhoş yaklaşmak (لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى) vb.

Bununla birlikte, bütün *salât* kelimeleri "namaz" olarak anlaşılmalıdır; çünkü "namaz" artık biz Müslümanların malum ibadetini ifade eden teknik bir kelimedir. Özellikle Bakara sûresindeki *salât ve ikâme-i salât* gibi tabirlerin aslında daha ziyade "İsrailoğullarının ibadet ve dindarlığı" ile ilgili olduğu¹⁴² aşikârdır. Söz konusu dindarlık algısındaki eksiklikler hatırlatılarak resimde/şekilde kalan dindarlık olması gereken düzeye getirilmeye çalışılmaktadır.

Aynı durum namazın rükünlerini oluşturan *kıyâm, kırâat, rek'at/rükû, secde/sücûd, ka'de/ku'ûd* için de geçerlidir. Aksini gösteren bir karîne olmadığı takdirde, bunların da namaz ibadetinden bağımsız kendi (sözlük) anlamları esas alınmalıdır. Sözelimi meleklerin Hz. Âdem'e "secde" etmesi -her ne kadar aynen namazdaki secde gibi anlaşılıyorsa da aslında maksat "melek-

¹³¹ Cum'a 62/9.

¹³² Maide 5/6.

¹³³ Nur 24/58. قرآن الفجر (İsra 17/80) ifadesi de sabah namazı anlamına gelmektedir; parça (kıraat) zikredilerek bütün (namaz) kastedilmiştir.

¹³⁴ Maide 5/106.

¹³⁵ Nur 24/58.

¹³⁶ Cum'a 62/10.

¹³⁷ Nisa 4/103.

¹³⁸ Nisa 4/101.

¹³⁹ Nisa 4/102.

¹⁴⁰ Bakara 2/238.

¹⁴¹ Cum'a 62/9.

¹⁴² Örnek olarak bkz. Bakara 2/43, 83, 110; Nisa 4/162 (Allah'ın hışmından kurtulabilecek Yahudilerin özelliklerinden biri olarak).

rin Hz. Âdem'e râm olması, onun emrine girmesi"dir. İsrailoğullarına hitap eden *وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ* ifadesini¹⁴³; "Rükû edenlerle birlikte rükû edin" şeklinde değil, "(O'nun azameti önünde) eğilenlerle birlikte siz de eğilin" şeklinde anlamak gerekir. İkinci bir örnek de, - *فَضِيْتُمْ*¹⁴⁴ ve *فَضِيْت*¹⁴⁵ cümlelerinin namazın kaza edilmesi ile ilişkilendirilmesidir. Oysa bu âyetlerde, namazın "tamamlanması"ndan, "sona ermesi"nden bahsedilmektedir.

Ancak kelimelerin terim anlamları o kadar öne çıkmıştır ki, *kıyâm*, *kırâat*, *rek'at/rükû*, *secde/sücûd*, *ka'de/ku'ûd* kökünden gelen bütün kelimeler namazın rükünleri imiş gibi anlaşılmakta; Kur'ân'da görülen bütün "salât" kelimeleri "namaz" olarak tercüme edilmektedir. Sözelimi "dindarlığın mahiyetinden bî-haber olmak" mealindeki *الَّذِيْنَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُوْنَ* cümlesi¹⁴⁶ Fıkıh'taki *sehi' secdesi* ile ilişkilendirilmekte; dinden ve dinin esaslarından uzaklaşmak anlamına gelen *أَضَاعُوا الصَّلَاةَ*¹⁴⁷ cümlesi, namazın sünnetlerindeki ya da âdâbındaki eksiklik olarak anlaşılmaktadır. Daha da ilginç; ilk Mekkî âyetlerde geçen salât kökenli kelimelere bakılarak Hz. Peygamber'in bi'setin başından itibaren "namaz" kıldığı, Fâtiha'sız namaz olmayacağı için, Fâtiha sûresinin Mekkî olduğu, hatta ilk inen sûrelerden olduğu düşünülmektedir.

Oysa, "salât" "namaz"dan her bakımdan daha geneldir. Mutlak mânâda kullanılan salât; belli bir ritüeli değil, "kişinin iman ve dindarlığı"nı ifade etmektedir. Bir âyette; ölmek üzere olan bir kâfirin fecî durumu anlatılırken, onun *tasdîk* ve *salât* sahibi olmadığı, aksine, *tekzîb* edip yüz çevirdiği anlatılmıştır; "tasdîk salât" ikilisine karşıt olarak "tekzîb tevellî (i'râz)" ikilisi kullanılmıştır ki, *tasdîk x tekzîb*; **dinin temel akide (inanç) alanını** kapsadığına göre, *salât x tevellî* de **dinin amelî yönünü** toptan ifade etmiş olmaktadır. Müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı takındığı sert red tavrı anlatan ilk dönem âyetlerinden birinde¹⁴⁸ de net olarak görülen bu anlam Hz. Şuayb'ı konu alan âyette¹⁴⁹ de aşikârdır.

¹⁴³ Bakara 2/43.

¹⁴⁴ Nisa 4/103.

¹⁴⁵ Cum'a 62/10.

¹⁴⁶ Mâ'ûn 107/4.

¹⁴⁷ Meryem 19/59.

¹⁴⁸ 'Alâk 96/9-10 (ارَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى).

¹⁴⁹ A'râf 7/87 (يَا شُعَيْبُ أَصْلَافِكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْزُبُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ).

Kavmi, bu peygambere; "Ey Şuayb! Atalarımızın tapageldiği şeyleri bırakmamızı ya da kendi mallarımızda dilediğimizi yapmaya son vermemizi sana 'salât'ın mı emrediyor?! Zira şuna eminiz ki sen -salt kendin olarak- ağırbaşlı ve akıllı bir adamsındır." demiştir ki her iki durumda da salât kelimesini belli bir ritüele tahsis etmek zordur. Nitekim 2. âyetin -Hamza, Kisâi ve Hafs dışında- bütün mütevâtir kıraatlerinde; 'salât' çoğul olarak (*salevât*) geçmektedir ki bu, maksat iman ve dindarlık olmasına rağmen, sa-

Müslümanlar gibi, Yahudi ve Müşriklerin de salâtları söz konusudur; çünkü dindarlık iddiası taşımayan yoktur. Hidayeti tekelinde gören Yahudiler malum; onlar için örnek vermeye gerek yok da putperestler bile sık sık Kâ'be'yi haccetmekteydiler. Dindarlık nâmına, çıplak tavâf gibi çirkin (fahşâ) ve -alkış tutma ve ıslık çalma gibi anlamsız hareketlere imza atmaktaydılar¹⁵⁰. Bedir savaşı öncesi; "Allahım! Şayet şu (Kur'ân), Senin tarafından gelen gerçek bir mesajsa, gökten üzerimize taş yağdır!"¹⁵¹ diye yana yakıla dua ediyorlardı. Ama uçuruma yuvarlanmak üzere olan toplumlarındaki baskı, zulüm ve anarşi ile dindarlıklarını sınamıyorlardı. Oysa Kur'ân'ın onayladığı dindarlık; vakte, sayıya, resme ve şekle indirgenen zahirî alışkanlıklar değil, şahsî ve maşerî sorunlara cevap arayan küllî bir hassasiyetti.

C. TASAVVUFTA

"Namazın vücup şartları, sıhhat şartları, çeşitleri¹⁵², farzları¹⁵³, vacipleri, sünnetleri, mekruhları, namazı bozan hâller" vs. Fıkhı (yani, Fıkh-ı Asğar'ı) ilgilendirmektedir, dedik. Çünkü İslâm'ın iki ana normatif ilminden biri olan bu muazzam disiplin, tüm yönleriyle Müslüman hayatını düzenlemekle yükümlüdür. Dünya işlerinde ise, kimse kimsenin kalbini yaramayacağına göre, mecburen zahire bakılacaktır. Zahirî şartlar yerine getirilmişse, elbette namaz da sahih sayılacaktır. İşte, Fıkh namaza daha ziyade zahirî özellikleri bakımından yaklaştığı için, Tasavvuf erbâbı namazı Fıkhî anlamıyla bırakmak istememekte, ona daha derin (manevî/bâtinî) boyutlar katmaktadır. Örneği: Fıkh'ın namazında huşû' şartı bulunmamakta; tebliğde dile getirdiğimiz fonksiyonların gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmamaktadır.

lâtın öne çıkarıldığını gösterir. Çünkü "hayatın tamamını kuşatan iman ve dindarlığın en belirgin göstergesi" salâttır; inkârcuların Hz. Şuayb'da gördükleri farklılık; iman ve dindarlık değil, sürekli icra etmekte olduğu salât (dua vb. ritüeller) idi; iman ve dindarlık onun salâtında tecellî etmiş oluyordu. Onlar da Şuayb Aleyhisselâm'ın -yanlış buldukları- söylemelerinin onun 'salât'ından kaynaklandığını söylemiş oldular.

¹⁵⁰ A'râf 7/28; Enfâl 8/35.

¹⁵¹ Enfâl 8/32.

¹⁵² Teheccüd namazı: İsrâ 17/79-80; Furkan 25/64; Secde 31/16; Zâriyat 51/17-18; korku namazı: Bakara 2/239; Nisa 4/101-103; yolcu namazı: Nisa 4/101; bayram namazı: Kevser 108/2; cenaze namazı: Tevbe 9/84; Kuşluk namazı: Sâd 38/18.

¹⁵³ Maddî pislikten uzak olmak: Müddessir 74/4; abdest ve gusül: Maide 5/6; teyemmüm: Nisa 4/43, Maide 5/6; setr-i avret: A'raf 7/31; istikbâl-i kible: Bakara 2/144, A'raf 7/29; vakit: Nisa 4/103; iftitah tekbiri: A'lâ 87/15; kıraat: İsrâ 17/110; Müzzemmil 73/20; rükû: Bakara 2/43; Al-i İmran 3/43.

Tasavvufun bu noktadaki yaklaşımı ise -Mevlâna örneğinde- şöyle yansıtılabilir:

Günahları yüzünden cezalandırıldığı halde, hâla yüce Allah'tan buna dair alâmet isteyen bir adam hakkında Mevlâna şöyle der: "Oruç tutmakta, dua etmekte, namaz kılmakta, zekât vermekte, başka ibadetlerde bulunmakta, fakat rûhu bir zerre bile zevk duymuyor.. İbadeti kabuktan ibaret; içi yok. Cevizler çok, ama içleri boş. İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek; tohumun ağaç olması için iç gerek. İçsiz tohum fidan olur mu?"¹⁵⁴

Bununla birlikte, iş ve sözler (yani suret) 'iç'in tanıklarındır¹⁵⁵. Bir ağaç kökünün yediği her şey; o ağacın dalından, yaprağından ve meyvesinden anlaşılır. Tıpkı, yemediğinden dolayı sararıp solanın gizli kalamadığı gibi.¹⁵⁶

"Sen 'amel'den; namaz kılmayı, oruç tutmayı, hacca gitmeyi, geceleri uyumayarak ağlayıp inlemeyi ve perhiz etmeyi anlıyorsun. Halbuki bunların hiç biri, amelin aslı ve kendisi olmayıp suret ve sebepleridir. Ancak hepsini yaptığın zaman, bunların sende bir etki sağlaması mümkündür. İçi-dışı bir olmayan bir adam bu suretleri yerine getirirse, bunun hiç ona faydası olur mu?"¹⁵⁷. Demek ki amel "yapılan işlerin insanda bir etki bırakması"dır¹⁵⁸ ki buna göre, rükû, secde vs. hareketleri yaptığı halde iç dünyasında kemâle doğru bir ilerleme bulunmayan biri, amel sahibi olmamaktadır. Zira (hakikî) amel, içi değiştirmek olup amelde esas olan zahiri hareketler değil, bu hareketlerin sâiki olan kasıttır¹⁵⁹.

Kaldı ki; "Şart, iyilik etmek değil, iyilikle gitmek; bu iyiliği Allah'a götürmektir. İnsanlıktan mı bir cevhere sahipsin, eşeklikten mi? Bu arazlar yok olunca, nasıl götüreceksin ki? Bu namaz ve oruç arazlarını Allah'a nasıl iletceksin ki? Çünkü araz iki zaman zarfında baki kalmaz; yok olup gider, bir anlıktır. 'Ben şu kadar ibadet etmişim' deme; o arazlardan elde edilene göster."¹⁶⁰

¹⁵⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, MEGSB, İstanbul 1988, II, 260-261, b. 3389-3397.

¹⁵⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 23, b. 236. Ayrıca, s. 25, b. 258.

¹⁵⁶ Mevlâna, *Fî-hi mâ fih*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, MEB, İstanbul 1990, s. 175.

¹⁵⁷ *Fî-hi mâ fih*, s. 117-118; Ayrıca bkz. Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, İst. 1991, s. 5.

¹⁵⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 87-88, b. 1045-1055).

¹⁵⁹ Sultan Veled, *age*, s. 8.

¹⁶⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, II, 72-73, b. 944-946, 956.

Özetle, "Bedenin secdesi, rûhun Allah'a yaklaşmasına sebeptir¹⁶¹, ama "dinin direği" olan namaz hiç o 'iç'siz, anlamsız, işlevsiz, niyazsız, suretten ibaret olabilir mi?

Tasavvufun 'iç'e ağırlık veren bu yaklaşımı göz ardı edilerek Fıkhî bakış "esas" alındığı içindir ki, Müslümanların geneli açısından artık namazın namaz olmaktan çıktığı, alışkanlık icabı eda edilen bir hareketler butiinine dönüştüğü izlenimi edinilmektedir. İnsanlar; namazla ilgili olarak; başlarında takke/sarık olup olmadığı, gomlek kollarının kısalığı-uzunluğu, *kıyâmda* ayaklarını kaç parmak açtıkları, ka'dede sağ ayak parmaklarını dikip dikmedikleri gibi ciddi Fıkhî meselelerden başlarını kaldırıp da namazın rihuyla pek ilgilenememekte; "Allah'la ve mii'minlerle irtibatı sağlamlaştırma", namazda okuduklarının (soylediklerinin) anlamları ve *huşû'* gibi esaslara eğilememektedir. Namaz bu fonksiyonları ifa etmekten uzak olduğu için de, din-devlet tartışmalarının hararetlendiği zamanlarda kurt bir siyasetçimiz; "Türkiye'de devletin namaz kılanlara karışmadığını" soyleyip durmuştur. Çünkü "namaz" yoktur ki karıgilsin!.

D. KELÂM'DA

Namaz aynı zamanda bir Kelâm terimidir. Tıpkı *Kelime-i Şehâdet* gibi, namaz da kişinin İslâm'a bağlılığını gösteren fiili bir tasdiktir. "Namazı kasten terk eden kâfirdir!"¹⁶² vb. hadislere göre, kasten namaz kılmayan birinin *kâfir* olması gerekir" diye düşünülebilirse de, "Namazı kasten terk eden kâfirdir!" hadisi, namazın farz olduğunu *inkâr* etme, namazı bırakmayı helâl görme, kılmayı hiç düşünmeme vb. şekillerde yorumlanabilir. Yani, *kâfir* olan: Namazı terk etmeyi helâl gören ya da farzietini *inkâr* edendir. Bu gibi hadisler, emredilen hususu yaptırabilmeyi hedefleyen tağlîz ve mübalağa ifadeleri olarak da anlaşılabilir. Kaldı ki, Sünnîler, kendini Müslüman olarak tanımlayan ve kibleye dönerek namaz kılmayı kabul eden hiç kimseyi *tekkîr* etmezler¹⁶³. Zira namaz, tıpkı kelime-i şehâdet gibi, kişinin İslâm'a bağlılığını ilân eden fiili bir tasdiktir. Nitekim meşicilere devam edenlerin de imanına tanıklık edilmesi istenmiştir¹⁶⁴.

¹⁶¹ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 1-2, b. 11.

¹⁶² Tirmizî, İman 9; Nesâî, Salât 8; İbn Mâce, Fiten 23.

¹⁶³ Dimaşkî, *Şerhu'l-Akîde et-Tahâviyye*, ngr. Abdullah et-Türkî - Şu'ayb el-Arnaût, ts basım yeri yok, II, 426.

¹⁶⁴ Tirmizî, İman 8 İbn Mice, Mesâcid 19.

NAMAZ VE CAMİ

Öte yandan, aralarında İbn Mes'ûd ve Mu'âz b. Cebel'in de bulunduğu 17 âlimin, vaktinin geçtiğini göre göre namaz kılmayanları irtidat etmiş saydıkları¹⁶⁵ nakledilmiştir ki kanaatimizce, o devirde namaz kılmamak, sadece İslâm'ı değil, Müslüman toplumu ve vatanı da reddetmek anlamına geldiği için, yaşadıkları ortamı esas alarak böyle bir görüşe varmışlardır. Yani, namaza, "terk edeni irtidat etmiş sayarak katlini tartışacak" kadar büyük önem verilmesi¹⁶⁶ namazın siyasî boyutu ile ilgilidir: Mâlik, Şâfi'î vb. âlimler tembellikten dolayı namaz kılmayan birini *fâsık* sayıp tevbe ettirme -etmediği takdirde de katletme- gereği üzerinde dururlarken, bu mülâhaza ile hareket etmiş olmalıdırlar. Nitekim İslâm toplumundan ayrılanları öldürmek de helâl görülmüştür¹⁶⁷. O halde, "namazdan kaçınmak" da "cemaati terk etmek"¹⁶⁸ de, bugün anladığımız mânâda tembellikten dolayı namaz kılmamak ya da camiye gitmemek demek değil, aksine, *mü'min*lerle birlikte sosyo-politik bir eylem olan namaza katılmayı reddetmek anlamındadır. (İnsanın kendi evinde namaz kılıp kılmadığını kim kontrol edebilir?)

Kaldı ki, günümüz insani açısından söz konusu ibadetin mahiyetinde ciddi bir değişme olmuştur: Başlangıçta, cemaat/toplum; gerek namazlarda cehrî okunan âyetlerle gerekse namaz dışında mescidin sofasında (suffe) verilen ahlakî/irfanî ve ilmi derslerle eğitilmekte idi. Hz. Peygamber aynı zamanda devlet başkanı olduğu, evi de mescitle iç içe bulunduğu için, "siyasî merkez" de camiydi. Ama zamanla, cami; her tiir terbiyevî, asker?, siyasî istişarenin yapıldığı, toplumun bütün kesimlerini ilgilendiren hayatî kararların alındığı "maşerî kalp" konumundan çıkıp, genelde bir şey anlamadan¹⁶⁹ ritüel eda edilen birer tapınağa dönüştü.

V. SONUÇ

Salât kelimesi; ibadet/ritüel çerçevesi içine sokulabilecek "dua etme, yalvarıp yakarma, namaz-niyaz ve âyîn" gibi anlamlara gelir. –Kur'ân'da salâtın hangi anlamlarda kullanıldığı, tebliğde genişçe verildi. – Salât bütün

¹⁶⁵ İbn Hazm, *Kitâb el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahrâf ve'n-nihal*, Kahire 1320, III, 229.

¹⁶⁶ İbn Mende, *Kitâb el-iman*, nşr. Ali b. Muhammed el-Fakîhî, Medîne 1981, I, 385.

¹⁶⁷ *Buhârî*, Diyât 6; *Muslim*, Kasâme 25; *Ebû Davud*, Hudûd 1.

¹⁶⁸ التارك للجماعة ifadesi esasen, "irtidat etmek suretiyle dinden ayrılan" anlamındaki المغارق لدينه ibaresini açıklamaktadır.

¹⁶⁹ Vaaz ve hutbelerinde Türkçe konuşulan Cuma ve bayram namazlarını hariç tutuyorum.

dinlerin ortak unsuru olmakla birlikte, dinler zincirinin son ve en parlak halkası olan İslâm'da, gerek sureti gerekse rûhu ile en mükemmel şekline kavuşmuştur. Salât/namaz hiç bir zaman şahsî dua ve yakarıştan ibaret olmamıştır. Günümüzdeki şeklini almadan önce, *tesbîh, tenzîh, dua, yakarış ve hamd ü senâ* olarak başlayan namaz; zamanla rükû, iki secde, Kur'ân okuma vb. esasların getirilmesi, rekât sayılarının belirlenmesi ve az-çok belli olan vakitlerin iyice netleştirilmesiyle yavaş yavaş kurumsallaşmıştır.

Zikr, tekbîr, tesbîh/tenzîh, hamd ü senâ, tefekkür, dua, isti'âne, tazarrû/yakarış, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû', ayrıca; *abdest/gusül/teyemmüm, ezan/nidâ, kible/beytullâh, mescid/musallâ* mefhumlarının yer almadığı bir namaz düşünülemez. Dolayısıyla;

- Cismanî-ruhanî bütün varlığımızı Allah'a yöneltmediğimiz,
- O'nun huzuruna/divanına durmadığımız,
- O'na yoğunlaşmadığımız, O'nunla iletişim kur(duğumuz bilincinde ol)madığımız,
- O'nu hatırlamadığımız, anmadığımız, düşünmediğimiz,
- O'na hamd ü senâ etmediğimiz,
- O'nu her tür eksiklikten tenzih etmediğimiz,
- Büyük bir alçakgönüllülükle O'nun yüceliği önünde eğilmediğimiz,
- En değerli varlığımız olan başımızı O'nun azameti karşısında yerlere koymadığımız,
- O'nun kelâmından âyetler okumadığımız,
- O'na dua ederek dünya ve ahiretine yönelik O'ndan bir şeyler istemediğimiz,
- Önemli işlerimizde O'ndan medet ummadığımız/yardım beklemediğimiz,
- Maddî-manevî pisliklerden arınmadığımız,
- Bizi fahşâ ve münker denilen kötü alışkanlıklardan uzaklaştıramayan,
- Bize Hakk'a ve halka karşı alçakgönüllülük kazandıramayan,
- *Kibir, istiğnâ ve tuğyân* gibi komplekslerimizi tedavi edemeyen;
- Hakk'ın emir-yasak ve tavsiyelerine karşı dikbaşlılığımızı yok edemeyen,

- Gönüllü olarak eda etmediğimiz,
- O sırada ne yaptığımızı / ne söylediğimizi bilmediğimiz bir ritüele; - ikhî mânâda dense de- Kur'ân'a göre namaz denmeyeceğini bilmeli; namazlarımızı bu bilinçle eda etmeliyiz.

Kur'ân'ın onayladığı namaz; vakte, sayıya, resme ve şekle indirgenen zahirî bir alışkanlık değil, önce fertleri kendi içlerinde eğitip olgunlaştıran, sonra da bu eğitilmiş fertleri bir araya getirerek onlara ma'şerî/toplumsal sorunlara çözümler aratıp bulduran küllî bir hassasiyettir. Namazın, ilkin 50 vakit olarak emredilmiş olması da bu küllî hassasiyetin bir başka ifadesidir.

Salât/namaz; gerek Allah'la gerekse kader birliği ettiği mü'min toplumla sağlam bir bağlantı kurmak gayesiyle kılınır. Salât sayesinde bütün inananlar; *rütbe, makam, mevki, sınıf, ırk, renk ve dil* ayrımı söz konusu olmaksızın bir araya gelmekte; egoistçe duygularını törpüleyerek "biz" şuuru kazanmaktadır. Salât "küllî/bütüncül bir dindarlık" anlamına geldiği içindir ki, "salât"ı icra edip de, açlık ve güvensizlik gibi temel toplumsal sorunlara gözünü kapatanlar şiddetle eleştirilmiştir. Çünkü muhtaçları koruyup kollamak, açlığı izale etmek, güvenli bir ortam oluşturarak insanları "efendi"lerin tasallutundan kurtarmak, İslâm dininin en temel 2 gayesidir. Bunların esas alınmadığı bir dindarlık iddiası, en hafif değerlendirme ile "eksik"tir. Demek ki, salât kişinin hem Hak'la hem de halkla ilişkilerini düzenlemektedir. Gördüğü bu fonksiyondan dolayıdır ki "dinin direği" sayılmıştır. Böylece, mabedi ve "salât"ı mazeretsiz terk edenlerin niçin kovuşturulduğu da netleşmektedir. Hz. Peygamber ve arkadaşları ölüm-kalım savaşlarında bile "salât"ı (namaz) bırakmamışlardır; çünkü "salât", asıl bu ağır ve zor şartlarda gereklidir.

والله الموفق